

Сараєва Ольга Віталіївна,
*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософських наук та історії України,
заступник директора з виховної роботи
Навчально-наукового інституту сучасних технологій
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
orcid.org/0000-0001-5305-6751
saraeva.ov84@gmail.com*

ТЕОРІЯ НАРАТИВУ ЮЛІЇ КРИСТЕВОЇ

Французька дослідниця болгарського походження Юлія Кристева була літературознавицею за фахом, проте завдяки дослідженням у царині текстології вона залишила по собі слід практично у кожній гуманітарній дисципліні. Дискусії навколо творчого та наукового доробку Ю. Кристевої не вщухають уже понад півстоліття, починаючи з виходу перших літературознавчих розвідок авторки, проте комплексний науковий аналіз студій Кристевої з наратології до сьогодні так і не був здійснений. Пропонована стаття зосереджує увагу на внеску Юлії Кристевої у розробку теорії наративу, над проблемами якого вона почала працювати у середині 60-х років ХХ століття. На формування методологічного інструментарію молодої дослідниці великий вплив мали праці європейських мислителів ХХ століття – З. Фрейда, Е. Левінаса, Ж.-П. Сартра, Ж. Лакана та багатьох інших. Дорогу у велику науку Ю. Кристевій відкрили її переклади праць радянського літературознавця та філософа М. Бахтіна, на вченні якого і ґрунтувалися основні висновки нового напрямку міждисциплінарних студій, однією з фундаторок яких стала болгарська вчена, – наратології. У публікації звертається увага на спорідненість тез Бахтіна про спілкування культур та поглядів Ю. Кристевої на діалог текстів, що виявляється вже на стадії їх створення. Автор також намагається поставити під сумнів усталений у наукознавстві міф про приналежність Юлії Кристевої до постструктуралістів, оскільки болгарська літературознавиця лише цікавилася схожою тематикою, однак її погляди на суб'єкт, відносини Я та Іншого та інші фундаментальні категорії та концепти філософії кардинально різнилися з постструктуралістами. Зроблено висновок про стійкий зв'язок наратології Юлії Кристевої з філософією діалогу у її радянській інтерпретації, виразником якої став Михайло Бахтін. Кристева стала не тільки послідовницею Бахтіна, але і його головною перекладачкою та популяризаторкою.

Ключові слова: Юлія Кристева, наратив, наратологія, інтертекстуальність, філософія діалогу, постструктуралізм.

Saraieva Olha,
*PhD in History, Associate Professor of the Department
of Philosophical Sciences and History of Ukraine,
Deputy Director of the Educational and Research Institute
of Modern Technologies
Priazovsky State Technical University for Educational Work
orcid.org/0000-0001-5305-6751
saraeva.ov84@gmail.com*

JULIA KRISTEVA'S NARRATIVE THEORY

The French scholar of Bulgarian origin Julia Kristeva was a literary critic in the speciality, but thanks to her research in the field of textual studies, she left her mark on almost every humanitarian discipline. Discussions around Yulia Kristeva's creative and scientific work have been going on for more than half a century, starting with the publication of the author's first literary studies, but a comprehensive scientific analysis of Kristeva's studies in narratology has not yet been carried out. This article focuses on Yulia Kristeva's contribution to the development of narrative theory, which she began to work on in the mid-1960s. The formation of the methodological tools of the young researcher was greatly influenced by the works of twentieth-century European thinkers – S. Freud, E. Levinas, J.-P. Sartre, J. Lacan

and many others. Yulia Kristeva's path to the big science was opened by her translations of the works of the Soviet literary critic and philosopher Mikhail Bakhtin, whose teachings were the basis for the main conclusions of a new direction of interdisciplinary studies, one of the founders of which was the Bulgarian scholar – narratology. The publication draws attention to the relationship between Bakhtin's theses on the communication of cultures and Yulia Kristeva's views on the dialogue of texts, which is already evident at the stage of their creation. The author also tries to question the myth of Julia Kristeva's belonging to the poststructuralists, since the Bulgarian literary critic was only interested in similar topics, but her views on the subject, the relationship between the Self and the Other and other fundamental categories and concepts of philosophy were fundamentally different from the poststructuralists. The author concludes that Yulia Kristeva's narratology is closely connected with the philosophy of dialogue in its Soviet interpretation, which was expressed by Mikhail Bakhtin. Kristeva became not only a follower of Bakhtin, but also his main translator and populariser.

Key words: Yulia Kristeva, narrative, narratology, intertextuality, philosophy of dialogue, poststructuralism.

Актуальність проблеми. Французька літературознавиця та перекладачка Юлія Крістева вважається однією з фундаторок сучасної теорії нарративу, яка заклала фундамент методології багатьох гуманітарних дисциплін та на сьогодні є окремим міждисциплінарним напрямом досліджень, який динамічно розвивається. Зазвичай науковою творчістю Ю. Крістевої цікавилися мовознавці та філологи, філософи мови, тож праці дослідниці досить рідко опинялися у контексті розвитку філософських та культурологічних ідей другої половини ХХ століття. Пропонована розвідка має на меті виправлення наявного стану речей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Було б неправильним стверджувати, що наукова спадщина Юлії Крістевої не цікавить сучасних українських дослідників – щороку виходять кілька ґрунтовних публікацій, що зосереджуються на аналізі окремих аспектів наукових поглядів болгарської вченої. Однак більшості цих досліджень не вистачає широкого, міждисциплінарного підходу до концепту інтертекстуальності, який сповідує Юлія Крістева як його авторка. Вітчизняні студії, присвячені Юлії Кристевій, можна умовно розділити на оглядові, які розміщують погляди Крістевої у загальному контексті розвитку європейської текстології (І. Ливицька, К. Марчук, О. Переломова, Л. Скорина; Ливицька, 2019; Марчук, 2017, Переломова, 2022; Скорина, 2020), та предметні, які концентруються на окремих проблемах теоретичної спадщини болгарсько-французької літературознавиці (О. Даниленко, Н. Узунова; Даниленко, 2007; Узунова, 2015).

Цікаво, що частина студій, які напряму розглядають теорію інтертекстуальності, навіть не згадують про внесок Ю. Крістевої у розробку цього напрямку. Істотною вадою більшості

публікацій, що торкаються творчості Крістевої, є виразне тяжіння до обмеження її внеску лише філологічними науками. Натомість, навіть сама Ю. Крістева звертала увагу на необхідність міждисциплінарного підходу до студіювання проблеми інтертекстуальності. Останнім часом інтерес до наукової спадщини Юлії Крістевої зростає, про що свідчить поява перекладів її праць на українську мову, хоча й досить запізнена порівняно з російськомовними версіями (Крістева, 2005).

Метою дослідження є огляд текстологічних студій Ю. Крістевої у загальному контексті еволюції теорії нарративу у другій половині ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Посилення впливу постструктуралістів докорінно змінило методологію досліджень у всіх науках, що так чи інакше були пов'язані з трактуванням текстів як джерел інформації. Одразу необхідно підкреслити, що, вживаючи слово «текст», ми маємо на увазі не лише набір друкованих чи рукописних символів, але будь-який носій інформації. Наратив як розповідь також є текстом. Болгарка Юлія Крістева, літературознавиця за фахом, з'явилася на інтелектуальній арені зі своєю концепцією інтертекстуальності саме тоді, коли європейська гуманітаристика перебувала у процесі пошуку нової теорії нарративу.

Уже перші помітні праці Ю. Крістевої викликали бурхливе обговорення серед прихильників традиційної концепції «монологічності» тексту. Про Крістеву писали, що вона підриває авторитет методології текстологічних досліджень, що розвивалася століттями. Головним досягненням болгарської літературознавиці стало створення так званої «нової наратології», побудованої на концепті інтертекстуальності – понятті, яке запровадила дослідниця. Насамперед розвіємо

популярний міф про те, що про інтертекстуальність до Ю. Крістевої нічого не було відомо. Насправді, ситуація склалася з точністю до навпаки.

До появи революційних висновків Ю. Крістевої існувало чітке розуміння того, що текст не є замкненою у собі розповіддю, він перебуває у комунікативному зв'язку з іншими текстами (зв'язок за моделлю текст / контекст). Болгарська дослідниця найбільш концентровано виклала свої погляди у праці «Бахтін, слово, діалог, роман». Вона повторила вже відому тезу про те, що жоден текст не може існувати як герметичне та самодостатнє ціле, функціонувати як замкнена система. У кожного тексту є автор, який коли створює свій наратив, то компілює його на основі текстів інших авторів. Процес взаємодії текстів Юлія Крістева і називала інтертекстуальністю, а найпершим прикладом такої взаємодії вважала сократівський діалог, причому у цих висновках учена також не була оригінальною, інтерпретуючи, таким чином, напрацювання радянського філософа Михайла Бахтіна (Prayer, 2015, p. 77–78).

Дослідниця користувалася терміносполученням «суб'єкт у процесі», згідно з яким текст ототожнюється з рухомим, динамічним суб'єктом, що постійно перебуває у розвитку, а не є статичним, як вважалося до цього. Кожен текст інтерпретується як динамічна мозаїка, яка складається зі шматочків інших текстів, взаємодіє з ними за допомогою відсилок та алюзій. Крістева ототожнює текст з деревом, гілки та листя якого і є тими міжтекстовими зв'язками, які вона окреслила як «інтертекст».

Праці Крістевої просякнуті також тематикою так званої «глобальної кризи», яка кардинальним чином вплинула на формати наративів (текстів). На думку болгарсько-французької дослідниці, ця криза є наслідком браку конструктивної дискусії у комунікації влади із суспільством. Концепт кризи Крістева розуміє як розпад структури та рівноваги. Та криза, що триває зараз, народилася ще у період Французької революції кінця XVIII століття. Літературознавиця наголошувала, що з початку Французької революції всі витвори культури стали текстологічними утіленнями кризи влади, демократії та особистості.

Для прикладу, Ю. Крістева детально розбирала мистецтво ХХ століття. На її думку, всі

видатні твори мистецтва цього періоду становлять авторську сублимацію криз суб'єктивності, які у психології називають психотичними кризами. Створення текстів (витворів мистецтва) – це життя митця. Якщо він не писатиме книг, музики чи картин, то захворіє або загине. Таким чином, текст інтерпретується як тіло митця, яке починає занепадати, хиріти у разі недостатньої до себе уваги. Ці теоретико-філософські висновки Крістевої стали фундаментом для цілого напрямку текстології та літературної критики.

Часто Юлію Крістеву зараховують до постмодерністів, але це не зовсім правильно. Вона модифікувала постмодерністський погляд на культуру, оскільки за влучним висловом польської дослідниці Г. Якса-Рожен, Крістева не деконструювала культуру, а реконструювала її. Тим не менш болгарська літературознавиця виразно дотримувалася притаманного постмодерністам стирання кордонів між філософією, культурою, мистецькою критикою тощо (Jaxa-Rozen, 2007, s. 66–69).

Для формування поглядів та висновків Юлії Крістевої ключове значення мали подробиці її біографії. У 60-х рр. ХХ століття емігрантка з Болгарії нарешті опинилася у Франції, де одразу увійшла до кола лівих інтелектуалів. З того моменту Крістева опинилася під величезним впливом творчості Жана-Поля Сартра, якого вона пізніше називала одним зі своїх наставників – особливо у всьому, що стосувалося визначення категорій свободи та уяви, які є важливими для концепції інтертекстуальності. Саме Сартру було притаманне зображення суб'єкта у процесі невпинного руху, яке було запозичене Крістеву.

Юлія Крістева «схрестила» висновки Сартра та Фрейда, інтерпретуючи динамізм суб'єкта як процес життя або однієї з форм життя, що виявляється у постійному прагненні до продовження роду. Тексти, як і люди, теж живуть і знаходять своє продовження в інших текстах завдяки інтертекстуальним зв'язкам – тим уявним гілкам, про які писала Крістева. Як ми зазначали вище, дослідниця стверджувала, що тексти перебувають у постійному діалозі з іншими текстами. Так і суб'єкти, на її думку, постійно прагнуть до спілкування з Іншими. Тут Крістева відсилає свого читача до філософії зустрічі Еммануеля Левінаса, яка, серед іншого, також вплинула і на Ж.-П. Сартра (Крістева, 2005).

Що ж таке Інший для Крістєвої? Вчена пояснювала цей концепт на конкретному прикладі матері та дитини. Дитина – це і є Інший, логічне продовження «Я» її матері. Проте, що цікаво, місця для батька у концепції Крістєвої не знайшлося, а тому її часто зараховують до затятих феміністок. Тож, прагнення жінки до материнства – це є той динамізм суб'єкта, про який писала Ю. Крістєва. Це прагнення до народження дітей, до спілкування з ними є прагненням до розуміння себе, спілкуванням з Іншою стороною свого Я. Таким чином, ми можемо зробити проміжний висновок, що концепції Крістєвої не були оригінальними, а є своєрідним синтезом популярних на той час учень Левінаса та Сартра (Muszyńska, 2010, s. 168–170; Czarnaśka, 2007, s. 109–111).

Розглядаючи ті чинники, які вплинули на формування теорії нарративу Юлії Крістєвої, неможливо оминати увагою вплив часопису “Tel Quel”, навколо якого гуртувалися ліві французькі інтелектуали у 60-х рр. ХХ століття. Журнал став своєрідним майданчиком для вираження поглядів таких авторів, як Мішель Фуко, Цветан Тодоров та Юлія Крістєва. Двоє останніх особливо співпрацювали у сфері розробки теорії нарративного дискурсу і велике значення для цього процесу мав переклад праць радянських авторів, які також займалися текстуалізмом, наприклад, уже згаданого нами Михайла Бахтіна. Це слугує зайвим підтвердженням того, що коріння теорії нарративу Крістєвої сягають бахтінівського вчення про тексти як вмістилище діалогу.

Саме Крістєва була тією дописувачкою “Tel Quel”, яка повністю переорієнтувала журнал на аналіз феномену письменництва та аналіз текстів, що було необхідно для завершення роботи над розробкою теоретико-методологічного фундаменту нового міждисциплінарного напрямку студій – наратології. У ході роботи над новою теорією Крістєва розкривала важливість співпраці автора тексту та його критика. Вона вважала, що будь-яка книга як завершений текст призводить до «замикання нарративу» – переходу його у статичний стан. Критичне читання

тексту вивільняє його, дає можливість взаємодії з іншими текстами. Отже, текст у Ю. Крістєвої представлений у вигляді живого організму і наділяється всіма рисами, притаманними формі життя.

Водночас авторка вводить чергові нові поняття – «генотекст» та «фонотекст», які співставляються з процесом письменництва (роботи над текстом) та вже завершеною книгою. Генотекст – це нарратив, що перебуває у процесі створення, який активно комунікує з іншими нарративами. Фенотекст, своєю чергою, є вже завершеним твором, який, за виразом Бахтіна, набуває монологічних рис і характеризується сталим набором символів та культурних кодів. Вже тоді, у середині 60-х рр. ХХ століття, роботи молодшої авторки вважали революційною спробою заглянути «по той бік мови», проте нині ми можемо констатувати, що ідеї Крістєвої – це творча інтерпретація бахтінівського вчення, що сформувалася у процесі перекладу текстів радянського філософа (Puckett, 2016, p. 224–233).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Розглядаючи нарратив з точки зору літератури та літературної критики, Юлія Крістєва, тим не менш, заклала основи методології роботи з текстами у всіх дисциплінах, які мають з ними справу. Джерела теоретичних побудов Крістєвої слід шукати у вченні Михайла Бахтіна та низки французьких філософів другої половини ХХ століття (насамперед постструктуралістів та представників філософії діалогу). Нарративу (тексту), за твердженням Ю. Крістєвої, притаманні ті ж риси, що й біологічному індивіду: у процесі написання текст активно розвивається та комунікує не тільки з письменником та читачем, але й з іншими текстами. Таким чином, наратологія Юлії Крістєвої чітко співвідноситься з концептом дихотомії Я та Іншого, що становить фундамент діалогічної філософії. У перспективі більш детальних студій потребують проблеми еволюції поглядів болгарсько-французької дослідниці та місця психоаналізу у наратології Крістєвої.

Список використаних джерел:

1. Даниленко, О. О. (2007). Інтертекстуальність як методологічний принцип історико-філософського дослідження Ю. Кристевої. URL: https://www.rusnauka.com/10_ENXXIV_2007/Philologia/21764.doc.htm.
2. Кристева, Ю. (2005). *Полілог*. Київ: Юніверс.
3. Кристева, Ю. (2005). Сили жаху. Есей про відразу. *Незалежний культурологічний часопис «І»*, 37, 38–53. URL: <https://www.ji.lviv.ua/n37texts/kristeva.htm>.
4. Кристева, Ю. (2005). *Самі собі чужі*. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи».
5. Лівницька, І. А. (2019). Аналітичний огляд теорій наративу та наративності: сучасна епістемологія пізнання. *Південний архів (філологічні науки)*, LXXIX, 39–43.
6. Марчук, К. А. (2017). Теорія наративу як наукова проблема. *Прикладні аспекти психології особистісного зростання*, 2, 24–27.
7. Переломова, О. С. (2022). Інтертекстуальність у поструктуралістській концепції тексту. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*, 6, 2, 33–38.
8. Скорина, Л. (2020). Теорія інтертекстуальності: витоки, здобутки, проблеми. *Методології сучасної літературної компаративістики. Збірка наукових праць відділу компаративістики Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України*, с. 125–159. Київ.
9. Узунова, Н. Д. (2015). Чужий як анти-інтерпретатор (за Юлією Кристевою). *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*, 52, 59–63.
10. Czarnacka, A. (2007). Концепція подmiotu w teorii Julii Kristevej. *IDEA – Studia nad strukturą i rozwojem pojęć filozoficznych*, XIX, 107–114.
11. Жаха-Rožen, H. (2007). Podmiot feministyczny w koncepcjach Luce Irigaray, Julii Kristevy oraz Donny Haraway. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne*, 1, 63–72.
12. Muszyńska, M. (2010). Ku rekonstrukcji koncepcji podmiotu według Julii Kristevej. *Podstawy Edukacji*, 3, 149–172.
13. Prayer, E. R. (2015). Text/Texts: Interrogating Julia Kristeva's Concept of Intertextuality. *Ars Artium: An International Peer Reviewed-cum-Refereed Research Journal of Humanities and Social Sciences*, 3, 77–80.
14. Puckett, K. (2016). *Narrative Theory: A Critical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

References:

1. Danylenko, O. O. (2007). Intertekstualnist yak metodolohichniy pryntsyyp istoryko-filosofskoho doslidzhennia Yu. Kristievoi [Intertextuality as a Methodological Principle of Historical and Philosophical Research by J. Kristeva]. Retrieved from: https://www.rusnauka.com/10_ENXXIV_2007/Philologia/21764.doc.htm [in Ukrainian].
2. Kristeva, Yu. (2005). *Poliloh [Polylogue]*. Kyiv: Yunivers [in Ukrainian].
3. Kristeva, Yu. (2005). Syly zhakhu. Esei pro vidrazu [Forces of horror. Essay on disgust]. *Nezaleznyi kulturolo-hichniy chasopys "Yi" – Independent cultural magazine "Yi"*, 37, 38–53. Retrieved from: <https://www.ji.lviv.ua/n37texts/kristeva.htm> [in Ukrainian].
4. Kristeva, Yu. (2005). *Sami sobi chuzhi [Strangers to ourselves]*. Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko "Osnovy" [in Ukrainian].
5. Livytska, I. A. (2019). Analitychnyi ohliad teorii naratyvu ta naratyvnosti: suchasna epistemolohiia piznannia [An analytical overview of narrative theory and narrativity: a modern epistemology of cognition]. *Pivdennyi arkhiv (filolo-hichni nauky) – South Archive (Philological Sciences)*, LXXIX, 39–43 [in Ukrainian].
6. Marchuk, K. A. (2017). Teoriia naratyvu yak naukova problema [Narrative theory as a scientific problem]. *Prykladni aspekty psykholohii osobystisnoho zrostantia – Applied aspects of personal growth psychology*, 2, 24–27 [in Ukrainian].
7. Perelomova, O. S. (2022). Intertekstualnist u postrukturalistiskii kontseptsii tekstu [Intertextuality in the post-structuralistic concept of text]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka – Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida National University, Series: Philology. Journalism*, 6, 2, 33–38 [in Ukrainian].
8. Skoryna, L. (2020). Teoriia intertekstualnosti: vytoky, zdobutky, problemy [Intertextuality theory: origins, achievements, problems]. *Metodolohii suchasnoi literaturnoi komparatyvistyky. Zbirka naukovykh prats viddilu komparatyvistyky Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy – Methodologies of Modern Literary Comparative Studies. Collection of scientific papers of the Department of Comparative Studies of the Taras Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine*, pp. 125–159. Kyiv [in Ukrainian].
9. Uzunova, N. D. (2015). Chuzhyi yak anty-interpretator (za Yulieiu Kristievoiu) [The Stranger as Anti-Interpreter (according to Julia Kristeva)]. *Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina. Serii "Filosofii. Filosofski perypetii" – The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series "Philosophy. Philosophical Peripeteias"*, 52, 59–63 [in Ukrainian].

-
10. Czarnacka, A. (2007). Koncepcja podmiotu w teorii Julii Kristevej [The concept of the subject in Julia Kristeva's theory]. *IDEA – Studia nad strukturą i rozwojem pojęć filozoficznych – IDEA – Studies on the structure and development of philosophical concepts*, XIX, 107–114 [in Polish].
 11. Jaxa-Rożen, H. (2007). Podmiot feministyczny w koncepcjach Luce Irigaray, Julii Kristevy oraz Donny Haraway [The feminist subject in the concepts of Luce Irigaray, Julia Kristeva and Donna Haraway]. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne – Central European Political Studies*, 1, 63–72 [in Polish].
 12. Muszyńska, M. (2010). Ku rekonstrukcji koncepcji podmiotu według Julii Kristevej [Towards a reconstruction of the concept of subject according to Julia Kristeva]. *Podstawy Edukacji – Basic Education*, 3, 149–172 [in Polish].
 13. Prayer, E.R. (2015). Text/Texts: Interrogating Julia Kristeva's Concept of Intertextuality. *Ars Artium: An International Peer Reviewed-cum-Refereed Research Journal of Humanities and Social Sciences*, 3, 77–80 [in English].
 14. Puckett, K. (2016). *Narrative Theory: A Critical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press [in English].